

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»**

БЛИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 346:2:(34.03:339.166.84)(477+4)

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ЗА БЕЗПЕКУ НЕПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ
РЕАЛІЗАЦІЇ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ
УКРАЇНОЮ ТА ЄС**

Спеціальність 12.00.04 – господарське право;
господарсько-процесуальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
ВАСИЛЕНКО Микола Дмитрович,
Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри господарського права і процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук,
Заслужений юрист України
ДЕМЧЕНКО Сергій Федорович,
Вищий господарський суд України,
радник Голови;

кандидат юридичних наук
ЗАБРОДІН Олексій Михайлович,
Рада адвокатів Запорізької області, адвокат,
арбітражний керуючий.

Захист відбудеться «2» грудня 2020 року о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.142.01 ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за адресою: 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2.

Автореферат розіслано «2» листопада 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Алієва-Барановська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. В Україні відсутня національна ідея якісної й безпечної продукції. Здебільшого це пов'язано з тим, що довірливий український споживач практично не перевіряє вітчизняний товар, а держава і вітчизняний бізнес враховуючи зазначений факт абсолютно не дбають про якість й безпечність. Це поступово призводить до зниження ділової репутації товаровиробників на світовому рівні та загрожує здоров'ю й безпеці нації в прийдешньому. Держава в свою чергу не вживає заходів, які б припинили такі загрозливі тенденції або ж вони впроваджуються дуже повільно, навіть не зважаючи на вступ країни до Світової організації торгівлі (далі – СОТ) і постійне декларування руху до Європейського Союзу (далі – ЄС). Однак за останні роки Україна завдяки реалізації «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі – «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС») була змушена приділяти значну увагу покращенню якості й безпеці, насамперед, продовольчої (харчової) продукції, в основному, через її експорт в країни-члени ЄС. В цій ситуації перехід до стандартів ЄС став обов'язковим та незворотнім. Кілька років тому, коли автор тільки розпочинав своє дослідження проблема щодо продовольчої (харчової) продукції ще не була вирішена. Згодом стало зрозумілим швидко її вирішення, і автор приділив основну увагу дослідженню господарсько-правовим засобам регулювання безпеки непродовольчої продукції.

Наразі незаконний обіг непродовольчих товарів є загальносвітовою проблемою, а завдання забезпечення захисту внутрішніх ринків носить інтернаціональний характер. В Україні незаконний обіг промислової і харчової продукції на внутрішньому ринку є серйозною проблемою на шляху становлення і розвитку національної економіки, а протидія такого роду діяльності має бути важливою складовою економічної політики держави. Недостатньо жорстке законодавство України, відсутність перевірок з боку державних контролюючих органів (діє мораторій), незначний розмір штрафів у співвідношенні з можливими прибутками від виробництва фальсифікованої/контрафактної продукції для недобросовісних виробників, низький рівень інформованості споживачів щодо вимог до якості непродовольчої продукції створюють додаткові передумови для наповнення українського ринку неякісними товарами.

Проблемні аспекти безпеки й якості непродовольчої продукції є дискусійними у всьому світі через значний попит споживачів на неї. Історія безпечного споживання складалася протягом тисячоліть. Наразі в Україні триває процес запровадження системи єдиних вимог щодо якості та безпеки продукції. Натомість євроінтеграційний процес та процедура реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» є значним поштовхом для науковців та практиків у вирішенні правового забезпечення безпечності продукції.

Актуальність дисертаційної теми «Відповідальність суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» обумовлюється й тим, що з моменту підписання та ратифікації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» з'явився новий правовий інструментарій, який спрямований на забезпечення контрольного механізму щодо дотримання вимог стандартів й правил введення господарюючими суб'єктами України безпечної й якісної непродовольчої продукції на світовий ринок товарів й послуг й встановлюється за допомогою засобів правового регулювання жорсткий механізм господарсько-правової відповідальності.

У науковій літературі грані відповідальності суб'єктів господарювання були предметом дослідження у працях: А.Г. Бобкової, С.Н. Братуся, Г.Л. Знаменського, А.С. Комарова, Д.Х. Липницького, Ю.Г. Матвеева, С.Б. Мельник, В.Д. Приймака, В.М. Хоменко, та багатьох ін. У різній площині питання господарсько-правової відповідальності висвітлювались у І.С. Канзафарової, Л.Р. Левчук, О.М. Новошицького, О.О. Отраднової, І.А. Сікорської, С.С. Амосова, О.А. Беляневич, О.П. Подцерковного, В.С. Щербини та ін. Відмітимо, що розробкою форм господарсько-правової відповідальності займалися такі вчені як О.П. Віхров, А.Д. Болотова, Д.Х. Липницький, Л.А. Ольховик, А.Д. Ременяк та інші. Вирішальний вплив на сучасну теорію і практику забезпечення якості мали роботи таких всесвітньо відомих спеціалістів, як У. Шухарт, Е. Демінг, Дж. Джуран, Ф. Кросбі, А. Фейгенбаум, К. Ісікава, Г. Тагуті та ін. Особливої уваги заслуговують наукові праці, що стосуються правового регулювання господарсько-правових санкцій, таких авторів: І.І. Банасевича, М.С. Біленко, І.Л. Брауде, М.Д. Василенка, С.Ю. Гапало, А.Б. Гриняка, Г.М. Гриценка, В.К. Гуцуляка, Н.О. Гутаревич, В.І. Давидова, С.Ф. Демченка, Н.С. Кузнецової, Ю.Н. Казанського, О.О. Квасніцької, О.О. Кикоть, І.С. Лукасевич-Крутник, П.С. Матвеева, В.В. Мачуського, Т.М. Малиновської, І.М. Миронець, С.В. Сеник, В.Г. Олюхи, О.П. Подцерковного, М.Ю. Потоцького, О.В. Стукаленко, З.Ф. Татькової, Н.В. Трофуненко, Н.М. Шевченка, В.С. Щербини, та ін. Проте з точки зору безпеки продукції це питання залишається не дослідженим та потребує ґрунтовного вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до: Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016 – 2020 рр. (рішення Національної академії правових наук в Україні від 3 березня 2016 р.); Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015); Плану наукових досліджень ПрАТ ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» за темою: «Теоретико-методологічні засади становлення української державності і соціальна практика: політичні, юридичні, економічні та психологічні проблеми» на 2014–2018 рр. (номер державної реєстрації: 0113 U007698).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є встановлення господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку

непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Відповідно до зазначеної мети в дисертаційному дослідженні необхідно вирішити такі *завдання*:

- розкрити становлення та розвиток системи єдиних вимог з безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності в Україні;
- проаналізувати відповідальність при використанні правових засобів забезпечення безпеки продукції у міжнародному та європейському законодавстві;
- охарактеризувати безпеку продукції як об'єкт господарсько-правового регулювання;
- виявити підстави господарсько-правової відповідальності за безпеку непродовольчої продукції;
- розкрити умови відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції;
- встановити форми відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку продукції;
- виявити трансформаційні зміни українського законодавства щодо господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції з урахуванням «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, що виникають на підставі порушення суб'єктами господарювання норм господарсько-правового регулювання безпеки непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», та які сприяють притягненню суб'єктів господарювання до відповідальності за безпеку нехарчової продукції з урахуванням «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Предметом дослідження є відповідальність суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Методи дослідження. Методологічний інструментарій дослідження обрано з урахуванням мети та завдань, а також предмета та об'єкта наукового дослідження. Методологічною основою є система філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-наукових методів.

За допомогою *історико-правового методу* розкрито становлення та розвиток системи єдиних вимог з безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності в Україні як умови відповідальності суб'єктів господарювання за недотримання стандартів виготовлення нехарчової продукції (підрозділ 1.1.). *Догматичний (формально-юридичний) метод* використано для аналізу відповідальності при використанні правових засобів забезпечення безпеки продукції у міжнародному та європейському законодавстві (підрозділ 1.2.). *Системно-функціональний метод* і *метод моделювання* допомогли охарактеризувати безпеку продукції як об'єкт господарсько-правового регулювання (підрозділ 1.3.). *Формально-логічний метод* дав змогу виявити підстави господарсько-правової відповідальності за безпеку непродовольчої

продукції (підрозділ 2.1.), розкрити умови відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції (підрозділ 2.2.) та встановити форми відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку продукції (підрозділ 3.1.). Завдяки *методам документального аналізу й прогнозування* виявлено трансформаційні зміни українського законодавства щодо господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції з урахуванням «Угоди про асоціацію між Україною ЄС» (підрозділ 3.2.).

Нормативною та емпіричною базою дисертаційного дослідження стали норми Конституції України, Цивільного, Господарського, Кримінального кодексів України, нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти Європейського Союзу, міжнародні угоди, публікації вітчизняних та зарубіжних періодичних видань з питання відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», науково-практичний коментар господарського законодавства, а також матеріали судової практики.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці системним дослідженням господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

У межах здійсненого дослідження отримано такі результати, які мають наукову новизну:

уперше:

доведено, що безпека є однією із характеристик якості непродовольчих товарів, що має розрізнятися в чинних профільних законах, враховуючи двосторонні інтереси споживачів і виробників у врегулюванні господарсько-правових відносин;

встановлено виключний перелік засобів регулювання безпеки нехарчової продукції, що реалізуються через господарсько-правову відповідальність для забезпечення якості та безпечності непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (відшкодування збитків, штрафні санкції й адміністративно-господарські санкції);

запропоновано розглядати принцип «презумпції відповідності» як правову норму, що відповідає умовам реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» та поєднує обов'язкові для виконання технічні регламенти (верхній рівень системи документів) з добровільними для застосування стандартами (нижній рівень системи документів);

запропоновано класифікацію засобів господарсько-правового регулювання якості (безпеки) непродовольчої продукції проводити відповідно до ланок ринкового ланцюга: виробничі (стандарти, кодекси усталеної практики, системи єдиних вимог з безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)), переробні (метрологія, технічні умови, технічні регламенти, процедура оцінки відповідності, системи єдиних вимог з безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)) й реалізаційні (ринковий нагляд (контроль));

удосконалено:

підхід до метрології та стандартизації щодо непродовольчої продукції при її приведенні у відповідність до вимог «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» завдяки формуванню правового розуміння метрології та стандартизації як «законодавчої метрології»; викласти пункт 15 статті 1 «Закону України «Про метрологію та метрологічну діяльність»» у наступній редакції: ««законодавча метрологія» - частина метрології, що є засобом державного регулювання метрологічної діяльності, спрямованої на забезпечення точності обов'язкової сили вимірювань»;

положення про обов'язкову сертифікацію як найбільш ефективний спосіб перевірки непродовольчої продукції на якість і безпечність через її змістовні характеристики;

обґрунтування необхідності впровадження системи аналізу ризиків і критичні контрольні точки (далі - НАССР) для непродовольчої продукції як обов'язкової для всіх підприємств, які займаються виробництвом або введенням в обіг непродовольчої продукції в Україні;

положення про застосування відходу від ретроспективної господарської відповідальності та застосування перспективної, яка попереджає правопорушення у сфері безпечності й якості непродовольчої продукції шляхом системного (комплексного) підходу на усіх ланках ринкового ланцюга;

визначення «неякісна нехарчова (непродовольча) продукція» як продукція, яка має недолік чи істотний недолік, а також дефектна та фальсифікована непродовольча продукція;

визначення «дефектна нехарчова (непродовольча) продукція» як продукція з недоліками, використання якої призводить до завдання шкоди життю, здоров'ю або майну споживача;

класифікацію засобів господарсько-правового регулювання якості й безпеки непродовольчої продукції відповідно до стадій застосування та залежності від ступеня державного втручання на підставі зобов'язань України перед ЄС щодо засобів регулювання товарів;

періодизацію хронології поняття «безпека»: V ст. – виникнення, середина XII ст. - XVIII ст. – (концептуалізація) становлення, XIX ст. – по сьогоднішнього дня - удосконалення безпеки;

дістали подальшого розвитку:

положення про те, що зобов'язання щодо безпеки непродовольчої продукції можуть залежно від суб'єктів правовідносин бути віднесені як до майново-господарських, що виникають з договорів, так і до організаційно-господарських відносин, пов'язаних з технічним регулюванням господарської діяльності як засобом державного регулювання господарської діяльності загалом;

положення про потребу усунення дублювання функції контролю за якістю товарів різними органами, зокрема, Кабінетом Міністрів України (далі - КМУ), Державно службою України з питань захисту прав споживачів,

Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації, Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, що у більшості випадків не сприяє ефективному результату, проте збільшує матеріальні та часові витрати для суб'єктів господарювання, негативно впливаючи на процес здійснення господарської діяльності й збільшення ціни товару;

пропозиції про законодавче встановлення необхідності використання методів перевірки якості і безпечності непродовольчої продукції та технічного регулювання (регламентів й умов);

чинна норма, яка закріплена в ч. 2 статті 231 Господарського Кодексу України (далі - ГК України), потребує наповнення її більш імперативним змістом з огляду на необхідність розширення поняття якості та виділення в ній безпечності. Зокрема, шляхом встановлення додаткових показників якості (комплектності, енергоємності, надійності, ремонтноздатності й безпеки), за порушення умов яких стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних, неенергоєфективних, неекономічних, ненадійних, неремонтноздатних й небезпечних) товарів (робіт, послуг); викласти ч. 2 статті 231 ГК України у наступній редакції: «за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності, корисності, енергоємності, економічності, надійності, ремонтноздатності й безпеки) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних, некорисних, неенергоєфективних, неекономічних, ненадійних, неремонтноздатних й небезпечних) товарів (робіт, послуг)».

пропозиції до Закону України «Про стандартизацію» стосовно включення системи стандартизації в систему технічного регулювання України для послідовного розуміння взаємозв'язків стандартизації з технічним регулюванням; викласти пункт 11 ч. 2 статті 4 Закону України «Про стандартизацію» у наступній редакції: «система стандартизації є елементом системи технічного регулювання України».

твердження про необхідність впровадження системного підходу, який передбачає включення відповідних програм щодо попередження виникнення небезпек, у зв'язку з тим, що використання сучасних Державних стандартів України (далі – ДСТУ) та міжнародних стандартів Міжнародної організації зі стандартизації (далі – ISO) в забезпечення безпеки непродовольчої продукції дозволяють виробнику порушувати встановлені норми;

положення про закріплення в чинному профільному законодавстві з непродовольчої продукції права на застосування штрафних санкцій, як засобу захисту споживчого ринку, суб'єктами господарювання за невиконання своїми контрагентами зобов'язань щодо постачання (вироблення, продажу) непродовольчої продукції, яка не відповідає вимогам нормативних документів і договорів щодо якості та безпеки, а також визначення розміру таких санкцій;

положення про необхідність удосконалення нагляду за ринком товарів та послуг, що обертаються у сфері електронної комерції, шляхом розподілу відповідальності між продавцем та постачальником послуг проміжного

характеру через те, що Закон України «Про електронну комерцію» не встановлює відповідальність за порушення принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції, і не дозволяє застосовувати належні засоби відповідальності до господарюючих суб'єктів. Доповнити статтю 20 Розділ IV Закону України «Про електронну комерцію» та викласти її у наступній редакції: «Стаття 20. Відповідальність за порушення принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції»

1. Продавець несе відповідальність за забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції та здійснення контролю за цим у порядку, визначеному законодавством або відповідним договором про надання таких послуг.

2. Постачальник послуг проміжного характеру несе відповідальність за забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції та здійснення контролю за цим у порядку, визначеному законодавством або відповідним договором про надання таких послуг.

3. Господарюючі суб'єкти відповідають за невиконання своїх зобов'язань щодо забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції у порядку, визначеному законом або договором».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі - з метою подальшого дослідження відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС»;

у правотворчій діяльності - сформульовані положення дисертаційного дослідження можуть бути використані при підготовці змін і доповнень до чинного законодавства України, які визначають правове розуміння метрології та стандартизації як «законодавчої метрології», взаємозв'язки стандартизації з технічним регулюванням, встановлюють додаткові показники якості (комплектності, енергоємності, надійності, ремонтноздатності й безпеки), за порушення умов яких стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних, неенергоєфективних, неекономічних, ненадійних, неремонтноздатних й небезпечних) товарів (робіт, послуг), забезпечують відповідальність за порушення принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції.

у навчальному процесі - для підготовки відповідних підручників, навчальних посібників, окремих програмних тем і викладання таких навчальних дисциплін, як: «Господарське право», «Господарське процесуальне право», «Відповідальність суб'єктів господарювання в господарській діяльності», при розробці методичних рекомендацій, коментарів.

Практичне використання одержаних результатів підтверджено відповідними довідками.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні висновки і практичні рекомендації дисертаційного дослідження оприлюднені на наукових і науково-практичних конференціях: Науково-практичній конференції «10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації» (м. Київ, 14 листоп. 2014 р.), I Всеукраїнській науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Економіко-правовий розвиток сучасної України» (м. Одеса, 02 жовтня 2015 року), Всеукраїнській науковій конференції «Правові проблеми цивілізаційного вибору України», присвяч. пам'яті проф. Вишнякова О. К. (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.), V Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura» (м. Одеса, 13-14 листопада 2015 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 17 травня 2019 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України» (м. Одеса, 27 червня 2019 року).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковані у восьми наукових статтях автора в журналах, що включені до Переліку наукових фахових видань, з яких сім включені до міжнародних наукометричних баз даних, одна стаття опублікована у періодичному науковому виданні інших держав, а також у шістьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (204 найменування). Повний обсяг дисертації становить 217 сторінок, із них 179 сторінок основного тексту. Додатки розміщено на 6 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок з науковими програмами, планами й темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведено інформацію щодо їх апробації, публікацій, структури та обсягу дисертації.

Перший розділ «Регулювання безпеки та якості продукції: історичний розвиток і правове забезпечення» включає три підрозділи, в яких розглядається генезис безпеки та якості продукції у господарсько-правовому та міжнародно-європейському вимірах.

У **підрозділі 1.1. «Становлення та розвиток системи єдиних вимог з безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності в Україні»** детально проаналізовано поняття «якість» та надано його узагальнене визначення.

Запропоновано розглядати принцип «презумпції відповідності» як правову норму, що поєднує обов'язкові для виконання технічні регламенти зі стандартами, які є добровільними. Такий підхід забезпечує формування прозорої дворівневої структури документів, у якій на верхньому рівні – технічні регламенти, а на нижньому – гармонізовані з ними добровільні для застосування стандарти.

Досліджено процедуру оцінки відповідності.

У **підрозділі 1.2. «Правові засоби забезпечення безпеки продукції у міжнародному та європейському законодавстві»** проаналізовано основні нормативно-правові акти у сфері забезпечення безпеки продукції, включаючи ті, що діють на міжнародному та європейському рівнях.

Досліджено ключові положення Директиви 2001/95/ЄС, Регламенту № 178/2002, Кодексу Аліментаріус.

Розкрито зміст основних міжнародних стандартів, чинних на даний момент, що застосовуються для забезпечення безпеки продукції.

У **підрозділі 1.3. «Безпека продукції як об'єкт господарсько-правового регулювання»** розглянуто визначення концепту «безпека». Встановлено, що безпека є елементом ширшого поняття «якість». У зв'язку з цим автор прийшов до висновку, що з метою однакового застосування відповідних інститутів законодавцю необхідно чітко розмежувати ці поняття і внести відповідні корективи в чинне законодавство. Враховуючи це слід звернути увагу на той факт, що в Законі України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» не здійснено розмежування цих понять, що автор вважає недоліком, який потребує виправлення.

За результатами аналізу легальних понять «безпека продукції», «безпечний харчовий продукт», «безпечна нехарчова продукція» визначено притаманні усім їм спільні риси: по-перше, це ризикоорієнтовність, по-друге, соціально-екологічна складова й по-третє, наявність умови - відповідність продукції стандартам.

Досліджено технічні регламенти, стандарти, методи та засоби вимірювання, метрологію, технічні умови, кодекс усталеної практики як господарсько-правові регулятори безпеки продукції.

Встановлено, що безпека продукції однозначно є об'єктом господарського регулювання через те, що є одним з гарантованих прав споживачів (ст. 39 ГК України), є предметом контролю і нагляду за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у сфері споживання (ст. 19 ГК України)

Доведено, що класифікація засобів господарсько-правового регулювання має бути розроблена відповідно до ланок харчового ланцюга: виробничі (стандарти, кодекси усталеної практики, системи єдиних вимог з безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)) переробні (метрологія, технічні умови, технічні регламенти, процедура оцінки відповідності, системи єдиних вимог з

безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)) й реалізаційні (ринковий нагляд (контроль)).

Запропоновано здійснити класифікацію господарських зобов'язань у сфері забезпечення безпеки продукції. Доведено, що зобов'язання щодо безпеки продукції можуть в залежності від суб'єктів правовідносин бути віднесені як до майново-господарських, що виникають з договорів, так і до організаційно-господарських, пов'язаних з технічним регулюванням господарської діяльності, як засобом державного регулювання господарської діяльності загалом.

Окрему увагу приділено правовому забезпеченню технічного регулювання господарської діяльності, а також інституту саморегулювання господарської діяльності.

Другий розділ «Підстави та умови відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку продукції при реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», що складається з двох підрозділів, які присвячено дослідженню господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання за правопорушення у сфері безпеки продукції.

У підрозділі 2.1. «Підстави господарсько-правової відповідальності за безпеку непродовольчої продукції» проаналізовано поняття господарсько-правової відповідальності, наведено її детальну характеристику та виявлено ключові ознаки.

Співвіднесені підстави притягнення до юридичної відповідальності і підстави настання юридичної відповідальності. Визначено два підходи до розуміння підстав господарсько-правової відповідальності. Доведено, що підстави господарсько-правової відповідальності можна розглядати у вузькому і широкому сенсі.

Співвідношення концептів «господарське правопорушення» й «економічне правопорушення» виявило, що господарські правопорушення є різновидом економічних правопорушень і що їм притаманні наступні видові особливості:

- вчинення правопорушення суб'єктом господарювання в процесі здійснення ним господарської діяльності між суб'єктами господарювання або між суб'єктом господарювання та органом державної влади чи органом місцевого самоврядування;

- залежно від юридичної підстави господарські правопорушення можуть бути договірні (неналежне виконання господарського зобов'язання) та позадоговірні (порушення правил здійснення господарської діяльності, встановлених компетентними державними органами). Прояв першого виду можливий за умови, що реалізація продукції відбувається поза торговельними або офісними приміщеннями, а споживача і оператора ринку пов'язує договір, істотні умови якого містяться у п. 2 статті 12 Закону України «Про захист прав споживачів». В усіх інших випадках діє другий вид правопорушень;

- склад господарського правопорушення може бути повним (протиправна поведінка; наявність негативних наслідків у вигляді збитків;

причинний зв'язок між протиправною поведінкою і збитками; вина) чи неповним;

- санкції за правопорушення у своїй сутності є економічно-юридичними, а за правовою природою – господарсько-правовими;
- відсутність вини як обов'язкового фактору.

Встановлено, що підставами господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері безпеки продукції є фактична, яка проявляється у правопорушенні в сфері безпеки й якості продукції, та юридична, що відображена в законодавстві про захист прав споживачів. Практичний інтерес виявлених видів полягає в тому, що тепер розроблене теоретичне підґрунтя для реалізації господарсько-правової відповідальності.

За результатами аналізу розмірів штрафних санкцій виявлено, що господарсько-правову відповідальність слід віднести до кратної договірної відповідальності.

Наостанок виявлений факт відсутності ефективного контрольно-наглядового механізму щодо безпеки й якості нехарчової продукції попри те, що вироблення непродовольчої продукції є бізнесовим механізмом, що свідчить про наявні суттєві недоліки й фатальні помилки в процесі виготовлення, транспортування, реалізації продукції (циклі сировина-готова продукція).

У підрозділі 2.2. «Умови відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції» вказано, що умовами господарсько-правової відповідальності у сфері безпеки нехарчової продукції є факт господарського порушення, протиправність поведінки порушника, причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника і завданими потерпілому збитками та вина господарського правопорушника. Їх специфіка визначається загальним й спеціальним законодавством.

Наголошується, що необхідно зменшити прогалини у неспоживчому законодавстві та спробувати надати чіткий перелік умов притягнення до господарської відповідальності з метою захисту прав, свобод і законних інтересів споживачів нехарчової індустрії.

Третій розділ «Удосконалення форм відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» складається з двох підрозділів, в яких наводиться характеристика форм відповідальності та законодавчих змін щодо безпеки продукції.

У підрозділі 3.1. «Форми відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку продукції» досліджено категорія «санкція» у правовій доктрині.

Висунуто твердження, що штрафні та оперативно-господарські санкції є засобом захисту споживчого ринку, який мають право застосовувати самі суб'єкти господарської діяльності за невиконання своїми контрагентами умов договорів постачання (вироблення, продажу) якісної та безпечної продукції, продукції яка відповідає вимогам нормативних документів.

Визначено ознаки та функції адміністративно-господарських санкцій, здійснено їх класифікацію.

За результатами аналізу судової практики встановлено, що наразі у сфері безпеки продукції пред'являються переважно позови про відшкодування збитків.

Запропоновано основні категорії та сфери електронної комерції та встановлено їх значення для сфери безпеки харчової продукції.

Встановлено, що одним з найбільш важливих нововведень законодавства в сфері харчових продуктів є «Закон України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»».

Обґрунтовано необхідність прийняття «Проекту Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»».

У підрозділі 3.2. «Трансформаційні зміни українського законодавства щодо господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції з урахуванням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» досліджено особливості та хід імплементації положень європейського законодавства, передбаченої економічною частиною «Угоди про асоціацію».

Визначено основні закони та підзаконні нормативно-правові акти, які були прийнято або змінено на виконання зобов'язань, взятих на себе Україною внаслідок підписання «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Доведено, що ключовим елементом реформування системи технічного регулювання в Україні є приведення системи акредитації у відповідність з вимогами Європейської асоціації з акредитації та підписання Угоди про визнання між Національним агентством з акредитації України (НААУ) та Європейською асоціацією з акредитації.

Встановлено основні напрямки для імплементації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» та реалізації Стратегії розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року.

ВИСНОВКИ

Загальні висновки, що отримані в результаті дисертаційного дослідження, полягають у наступному:

1. Встановлено, що сучасний розподіл продуктів на продовольчі (харчові) і непродовольчі (нехарчові) спричиняє наявність кардинально відмінного профільного законодавства та відповідно різного рівня відповідальності. При цьому відповідальність за правопорушення в сфері харчової продукції є найбільш значимими та важливими у зв'язку з її безпосереднім впливом на життя та здоров'я споживачів. У зв'язку з цим необхідно системно підійти до вирішення проблеми господарсько-правової відповідальності за правопорушення у сфері непродовольчої продукції та

використовувати інструментарій як господарсько-правових засобів регулювання, так і кримінально-правових, у тому числі превентивних.

2. З'ясовано, що відповідальність за правопорушення на ринку непродовольчої продукції в Україні є слабкою, що призводить до проявів корупції і спричинює безвідповідальність правопорушників. Крім того, виявлено, що ці правопорушення недостатньо вважати лише економічними, та запропоновано посилити господарсько-правову відповідальність за правопорушення, прийнявши «Проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів»», адже наразі на всіх рівнях відбувається спроба зниження якості й безпечності непродовольчої продукції та наявна державна загроза народу України. Рекомендації в частині посилення господарсько-правової відповідальності за правопорушення були запропоновані при написанні Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 263-ІХ який вже є чинним.

3. Встановлено, що під засобами забезпечення якості й безпеки непродовольчої продукції необхідно розуміти господарсько-правові інструменти гарантування якісної й безпечної продукції на споживчому ринку, та запропоновано класифікацію засобів господарсько-правового регулювання відповідно до ланок харчового ланцюга: виробничі (стандарти, кодекси ustalеної практики, системи єдиних вимог з безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)), переробні (метрологія, технічні умови, технічні регламенти, процедура оцінки відповідності, системи єдиних вимог з безпеки до продукції, ринковий нагляд (контроль)) й реалізаційні (ринковий нагляд (контроль)).

4. З'ясовано, що законодавча метрологія повинна відповідати стану законодавчої системи через те, що, по-перше, між законодавчою метрологією та законодавчою системою (системою нормативно-правових актів, що утворюють систему) простежується тісний взаємозв'язок, адже спочатку на законодавчому рівні створюються правові норми, які потім вводяться за допомогою законодавчої метрології, по-друге, практика Державної метрологічної служби та метрологічної служби державних органів управління і юридичних осіб створює практику для здійснення ефективної метрологічної діяльності і, по-третє, рівень законодавчої метрології на пряму залежить від наявних правових норм тобто, наприклад, при застарілому законодавстві буде процес відставання законодавчої метрології й вона не зможе проявити свою суть в повній мірі, а якщо рівень законодавчої техніки сконструює правові положення таким чином, що буде мінімум законодавчих пробілів та будуть враховані виклики сьогодення, то законодавча метрологія навпаки буде ефективною, дієвою та сучасною.

5. Встановлено, що обов'язкова сертифікація є кращим способом перевірки непродовольчої продукції на якість і безпеку, ніж сучасна процедура оцінки відповідності у зв'язку з тим, що вона надає кількісну оцінку, і виявлено, що зовсім незначна увага приділяється критеріям й методам перевірки товарів, що свідчить про недотримання вимог щодо якості й безпеки продукції.

6. З'ясовано, що такі засоби забезпечення безпеки товарів, як ГОСТи, є кращими за сучасні ДСТУ та міжнародні стандарти ISO у зв'язку з тим, що попри бажання виробника скористатися можливістю схитрувати в процесі виготовлення та реалізації непродовольчої продукції товари були якісними та відповідали усім необхідним стандартам, що свідчить, по-перше, про те, що усі необхідні показники якості й безпеки непродовольчої продукції були дотримані попри людський фактор, і, по-друге, про факт дієвості ГОСТів.

7. Виявлено, що у «Законі України «Про стандартизацію»» відсутнє положення про те, що система стандартизації є елементом системи технічного регулювання України, яке, на нашу думку, варто внести в означений Закон, адже це сприятиме системному розумінню стандартизації і розкриттю її взаємозв'язків з усіма елементами технічного регулювання (регламентів й умов), розгляд яких у правовій роботі обумовлюється тим, що їх не треба відділяти від процесу правової реалізації.

8. Запропоновано розглядати принцип «презумпції відповідності» як правову норму, що поєднує обов'язкові для виконання технічні регламенти зі стандартами, які є добровільними, адже такий підхід забезпечує формування прозорої дворівневої структури документів, у якій на верхньому рівні – технічні регламенти, а на нижньому – гармонізовані з ними добровільні для застосування стандарти.

9. Встановлено, що під формами господарсько-правової відповідальності за безпеку непродовольчої продукції слід розуміти відшкодування збитків, штрафні санкції й адміністративно-господарські санкції, а штрафні та оперативно-господарські санкції є засобом захисту споживчого ринку, який мають право застосовувати самі суб'єкти господарської діяльності за невиконання своїми контрагентами умов договорів щодо постачання (вироблення, продажу) якісних та безпечних товарів, непродовольчої продукції яка відповідає вимогам нормативних документів.

10. З'ясовано, що безпека є елементом ширшого поняття «якість», і запропоновано розрізнити означені концепти у «Законі України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»», а також чітко окреслити в нормативних актах включеність небезпечної продукції у поняття неякісної непродовольчої продукції, оскільки наявність ризику для життя, здоров'я та майна споживача за звичайних умов використання нехарчової продукції автоматично означає, що використання товару є недопустимим, а це, у свою чергу, вказує на істотний недолік непродовольчої продукції. Зокрема запропоновано викласти ч. 2 ст. 231 ГК України у новій редакції:

«за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності, корисності, енергоємності, економічності, надійності, ремонтуоздатності й безпеки) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних, некорисних, неенергоефективних, неекономічних, ненадійних, неремонтноздатних й небезпечних) товарів (робіт, послуг)».

Також запропоновано доповнити статтю 1 Закону України « Про загальну безпечність нехарчової продукції » наступними визначеннями:

«неякісна непродовольча (нехарчова) продукція - продукція, яка має недолік чи істотний недолік (при цьому під продукцію з істотним недоліком підпадає небезпечна для життя, здоров'я або майна споживача продукція), а також дефектна та фальсифікована продукція;

дефектна непродовольча (нехарчова) продукція – продукція з недоліками, використання якої призводить до завдання шкоди життю, здоров'ю або майну споживача».

11. Виявлено, що концепт «господарського правопорушення» потребує законодавчого закріплення з огляду на подальше спрощення практичного застосування господарської відповідальності та уникнення використання «подвійних стандартів» під час ідентифікації господарських правопорушень.

12. Встановлено необхідність розроблення дієвих механізмів застосування засобів відповідальності до суб'єктів господарювання будь-якої організаційно-правової форми, що реалізує товари, виконує роботи, надає послуги з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем у разі порушення ними вимог до безпеки непродовольчої продукції, адже «Закон України «Про електронну комерцію»» має декларативний характер з огляду на те, що він не встановлює відповідальність за порушення принципу забезпечення належної якості товарів, робіт та послуг, що реалізуються у сфері електронної комерції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Білий О.О. Провідна роль системи управління ризиками при контролі безпеки продукції: правові аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Юридичні науки. 2015. Вип. 5 (2). С. 7-11.

2. Білий О.О. Господарська відповідальність за безпеку продукції: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 4. С. 290-298.

3. Білий О.О. Господарсько-правова відповідальність за належну якість та безпеку товарів, що реалізуються у сфері електронної комерції. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 121-129.

4. Білий О.О. Системи єдиних вимог з безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 76-81.

5. Білий О.О. Забезпечення безпеки продукції в міжнародному (європейському) законодавстві. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 127-133.

6. Білий О.О. Адміністративно-господарські санкції в контексті безпечності продукції. *Юридичний вісник*. 2019. № 2. С. 113-118.

7. Білий О.О. Вина суб'єктів господарювання як умова відповідальності за безпеку продукції. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 175-181.

Наукові праці у періодичних наукових виданнях інших держав:

8. Bilyi O. Public regulation and self-regulation of safety of non-food products economic and legal aspects. *Slovak international scientific journal*. 2020. No 39. Vol. 3. P. 56-60.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Білий О.О. До питання господарсько-правової відповідальності в контексті використання санкцій. *10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації*: зб. допов. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листоп. 2014). - О.: Юрид. літ., 2014. С. 290-295.

10. Білий О.О. Співвідношення понять «економічне правопорушення» та «господарське правопорушення». *Економіко-правовий розвиток сучасної України*: Матер. I Всеукр. наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Одеса, 02 жовтня 2015). О. : Фенікс, 2015. С. 149-152.

11. Білий О.О. Трансформаційні зміни інституту господарсько-правової відповідальності з урахуванням підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України* : матеріали Всеукраїн. наук. конф. (м. Одеса, 6 листоп. 2015 р.). - О. : Фенікс, 2015. С. 98-99.

12. Білий О.О. Правові засоби забезпечення безпеки продукції в Україні з урахуванням міжнародної та європейської практики. *Міжнародне право: de lege praeterita, instante, futura* : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Одеса, 13-14 листопада 2015 р.). – Одеса : Міжнародний гуманітарний університет, 2015. С. 35-38.

13. Білий О.О. Щодо форм відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку продукції. *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 2. С. 678-681.

14. Білий О.О. Виробництво продукції як бізнесовий інструмент: проблемні аспекти умов відповідальності суб'єктів господарювання. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 27 черв. 2019 р.). 2019. С. 25-26.

АНОТАЦІЯ

Білий О. О. Відповідальність суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право. – ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2020.

У дисертаційній роботі досліджено відповідальність суб'єктів господарювання за безпеку непродовольчої продукції в умовах реалізації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Розглянуто історичний розвиток і правове забезпечення регулювання безпеки та якості продукції, зокрема, становлення та розвиток системи єдиних вимог з безпеки до продукції та процедур оцінки відповідності в Україні, правові засоби забезпечення безпеки продукції у міжнародному та європейському законодавстві, безпеку продукції як об'єкт господарсько-правового регулювання. З'ясовано підстави, умови та форми відповідальності суб'єктів господарювання за безпеку нехарчової продукції, а також досліджено трансформаційні зміни українського законодавства щодо господарсько-правової відповідальності за безпеку продукції з урахуванням Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Ключові слова: відповідальність суб'єктів господарювання, господарсько-правове регулювання, господарсько-правова відповідальність, безпека, непродовольча продукція, безпека непродовольчої продукції, реалізація, асоціація, ЄС, Угода.

АННОТАЦИЯ

Белый А. А. Ответственность субъектов хозяйствования за безопасность непродовольственной продукции в условиях реализации Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.04 – хозяйственное право, хозяйственно-процессуальное право. – ЧАО «Высшее учебное заведение «Межрегиональная Академия управления персоналом». – Киев, 2020.

В диссертационной работе исследована ответственность субъектов хозяйствования за безопасность непродовольственной продукции в условиях реализации Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС. Рассмотрено историческое развитие и правовое обеспечение регулирования безопасности и качества продукции, в частности, становление и развитие системы единых требований по безопасности к продукции и процедур оценки соответствия в Украине, правовые средства обеспечения безопасности продукции в

международном и европейском законодательстве, безопасность продукции, как объект хозяйственно-правового регулирования. Раскрыты основания, условия и формы ответственности субъектов хозяйствования за безопасность непродовольственной продукции, а также исследованы трансформационные изменения украинского законодательства о хозяйственно-правовой ответственности за безопасность продукции с учетом Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС.

Ключевые слова: ответственность субъектов хозяйствования, хозяйственно-правовое регулирование, хозяйственно-правовая ответственность, безопасность, непродовольственная продукция, безопасность непродовольственной продукции, реализация, ассоциация, ЕС, Соглашение.

SUMMARY

Bilyi O. O. Responsibility of business entities for the safety of non-food products in the conditions of implementation of the Association agreement between Ukraine and the EU. – *Qualification scientific work on the rights of manuscript.*

Thesis for the scientific degree of candidate of Law degree on specialty 12.00.04 – economic law; economic procedural law. – PJSC «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management». – Kyiv, 2020.

The thesis investigates the responsibility of business entities for the safety of non-food products in the conditions of implementation of the Association agreement between Ukraine and the EU. The historical development and legal support of safety and quality regulation of product, in particular, the formation and development of a system of unified safety requirements for products and conformity assessment procedures in Ukraine, legal means of ensuring non-food product safety in international and European legislation, product safety as an object of economic and legal regulation. The grounds, conditions and forms of responsibility of business entities for product safety are revealed, as well as the transformational changes in the Ukrainian legislation on economic and legal responsibility for product safety, taking into account the EU Association Agreement.

Key words: responsibility of business entities, economic and legal regulation, economic and legal responsibility, safety, non-food products, safety of non-food products, implementation, Association, EU, Agreement.

Наклад 100. Папір офсетний. Ум.-др. арк. 0,9.
Підписано до друку 02.11.2020. Замовлення 178.

Надруковано в «МП Леся».

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.*

«МП Леся»

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: (066) 60-50-199, (098) 455-41-17

E-mail: lesya3000@ukr.net